

„PLANT-LORE”.

EENE VOORDRACHT, GEHOUDEN IN TEYLER'S STICHTING TE HAARLEM,¹

op 23 November 1898,

DOOR

M. GRESHOFF.

In onze goede Spaarne-veste, die zich wel gaarne met den naam „bloemen-stad” tooit, zou eene lezing over bloemen en planten een gunstig gehoor kunnen vinden, dacht mij. Welk oord toch in dit land kan roemen op eene zóó rijke omgeving, en waar kweekt men zóó vele bloemen? Dit is eene stad voor plantenliefhebbers en botanici! 't Is waar, dat Haarlem geen hortus meer bezit, maar aan hulpmiddelen voor de beoefening der plantkunde ontbreekt het hier overigens niet. De schatten van Teyler's bibliotheek zijn ook op botanisch gebied ontzachtlijk, maar, weet het wel, zij halen toch niet bij de schatten, die ge 'u zelve kunt verzamelen, al wandelend in den omtrek uwer stad. Wellicht mag dit uur nuttig zijn ter opwekking van die frissche natuurstudie. Ook vind ik eene aanleiding tot de behandeling van een botanisch onderwerp te dezer plaatse in een besluit, onlangs door de Directeuren van Teyler's Stichting genomen, om aan de Nederlandsche Botanische Vereeniging eene subsidie te verleen, waardoor het mogelijk zal zijn jaarlijks een prijs toe te kennen aan die leerlingen der gymnasia en hogere burgerscholen eener provincie, welke door het overleggen van een goed herbarium toonen, dat zij zich met den plantengroei hunner omgeving eenigszins hebben vertrouwd gemaakt. Gaarne wil ik hier mijne ingenomenheid uitspreken met dat besluit. Plantenkennis is de onmisbare grondslag van planten-

Op verzoek der Redactie voor het *Album der Natuur* afgestaan.

kunde. En al groeien er van alle herbarium-verzamelaars ook geen botanici, aan ieder is toch een goede dienst bewezen als hem vroegtijdig de weg is geleerd naar bosch en duin, en er in zijne jeugd belangstelling werd gewekt voor de plantenwereld.

In de hoop dus, bij u allen die belangstelling te mogen verlevendigen, ga ik u spreken over de beteekenis der planten in het volksleven, over »plant-lore”, zooals men dat wel met een enkel woord noemt. Ik zal u wijzen op de rol van bloemen en planten in de taal, in de poëzie, in het leven. Het schijnt mij een aantrekkelijke taak, u te kunnen toonen, dat er op dit gebied eenig verband is tusschen oude overlevering en nieuwe wetenschap en ik zal u duidelijk maken, waarom de beoefenaar der botanie en niet het minst hij, die het grensgebied bewandelt tusschen plant- en scheikunde, belangstelling mag hebben voor, en zelfs eenig nut kan trekken uit, folk-loristische studiën.

Gelijk ik reeds zeide, heeft men het woord *plant-lore* gekozen als naam voor de studie der planten in haar verband met het volksleven. Die naam lag voor de hand, omdat het eene algemeene gewoonte is, het geheele gebied, waarvan deze plant-lore een onderdeel uitmaakt, aan te duiden als folk-lore, een naam van de Engelschen onveranderd overgenomen.¹ Als wij dat woord folk-lore nader beschouwen, blijkt echter, dat plant-lore een onjuist gevormde naam is. Lore n.l. is hetzelfde woord als ons leer. Folk-lore is dus de schat van traditie, door het volk zelf in den loop der tijden verzameld, de eigen leer van het volk, geenszins die over of voor het volk. Daarom is het ook niet wenschelijk in plaats van folk-lore te spreken van volk-leer of -kunde, omdat men dan het volk eer als onderwerp dier kunde denkt, wat niet het geval is. Er is wel eene volk- en volken-kunde, zelfs zijn er meer dan een, maar die hebben een geheel anderen aard dan folk-lore, als daar zijn: ethnografie, sociologie en demografie.

Folk-lore wordt tegenwoordig met zekere voorliefde bestudeerd en ook die liefde heeft de goede eigenschap, dat zij onbaatzuchtig is: immers niemand zal met folk-lore zijn brood kunnen verdienen en, praktisch gesproken, is zij tot weinig nut. Zij is uitsluitend een

¹ De noten kunnen den lezer eenigszins den weg wijzen in de literatuur van ons onderwerp, voor zoverre die mij bekend is. De beste waarborgen als algemeen handboek biedt E. H. MEYER, *Deutsche Volkskunde*. Strassburg 1898, door den bewerker der 4de uitgave van GRIMM's *Germanische Mythologie*. Eene »Inleiding tot folk-lore” gaf POL DE MONT in de *Dietsche Warande*, 3de Reeks, DI IX en X. Met den hierna nog te noemen A. DE COCK redigeert deze sints '88 het Gentsche maandblad *Volkskunde*, *Tijdschrift voor Nederlandsche folk-lore*.

»liefhebberij-vak”, omdat er voor velen bekoring zit in die volksverhalen van het verledene. Wat sagen en legenden zoo aantrekkelijk maken, zijn in de eerste plaats hun eigen poëzie en dramatische kracht. Die hebben ons reeds in de kinderjaren geboeid en later leerden wij ze nog anders begrijpen: wij gevoelden, dat die sprookjes ons kondschap deden van eeuwen, die lang vervlogen zijn. Door hen worden wij gemaand aan de tijden, toen de Hunnen het land onveilig maakten, toen de pest door de huizen sloop, toen hongersnood woedde. Nu eens doen zij ons denken aan de dagen, toen de burchtheer naar willekeur over het leven zijner lijfeigenen kon beschikken. Dan weder zijn het de kruistochten, die aan de sprookjes de aantrekkelijkheid geven van verre vreemde landen en onverhoopt wederzien na jarenlang zwerven. Niet zelden ook voeren zij ons terug naar de dagen, toen in deze landen het evangelie verkondigd werd en allengs, onder den invloed van het zegevierend christendom, de oude heidensche gewoonten, feesten en verhalen werden gewijzigd, werden verkerstend — doch die niettemin bleven bestaan. Vaker nog zijn die sprookjes zóó oud, dat de geheugenis der geschiedenis niet reikt tot aan hun oorsprong. Het is vooral tot die voorhistorische mythen en sagen, dat de verhalen behooren, waarin planten en dieren, bekleed met nienschelijke neigingen en driften, een rol spelen, of wel, natuurverschijnselen verpersoonlijkt worden voorgesteld. Onder verschillende vormen komen die verhalen bij bijna alle europeesche volken voor en dat is verklaarbaar juist door hun aard als kinderlijke opvatting van het leven der natuur. Het komen en gaan der jaargetijden; de jonge lente, die den grimmigen winter doodt en bloem en kruid tot nieuw leven komt wekken; de zon, die elken morgen weder de duisternis verdrijft — zij moesten wel het onderwerp worden van allerhande mythen. Daarmede zij niet gezegd dat elk sprookje, waarin door helden gestreden wordt met reuzen en draken, kortom iedere strijd van vijandelijke machten, moet worden teruggebracht tot die zonne- en zomermithen. Dat ware een te eenvoudige beschouwing, meer geschikt om de schoonheid dier verhalen te bederven dan om ze te verklaren. Evenmin gaat het aan sommige andere sagen op dergelijke wijze toe te lichten.

Zoo speelt in de plant-lore der Germanen een rol *de wichelroede*, uit een gespleten hazelaarstwijg vervaardigd, waarmede de ingewijde slechts over de aarde behoefde te strijken, om de plaats te ontdekken, waar drinkwater zou te vinden zijn — evenals Mozes, met zijn staf slaande, water deed vloeien uit den rotssteen van Horeb. Welnu,

volgens de zooeven bedoelde algemeen-kosmologische verklaring zou die wichelroede het beeld zijn van den bliksemstraal, die door de wolken schiet en uit die wolken overvloediglijk het water doet stroomen. Maar als men nu bedenkt, dat diezelfde wichelroede in zoo velerlei verhalen wederkeert en juist de hazelaar of »Vrouw Hazel” in het volksgeloof een groote rol speelt, dan kan men met die quasi-eenvoudige verklaring geenszins genoegen nemen. Er is meer; ten allen tijde zijn er personen geweest met eene ongemeene fijnheid van zintuigelijke waarneming. In alle landen duiken nog af en toe lieden op, die de traditie der wichelroede, de oude *virgula divinatoria*, voortzetten en waarvan beweerd wordt, dat hun gehoor zóó fijn is, dat zij, op de aarde slaande, het water als 't ware kunnen ausculteren.

Zoo hoort men ook in landen, waar mijnbouw gedreven wordt, soms met eerbied gewagen van personen, die het ijzer of het koper in den bodem kunnen raden. Ook hier zou ik willen denken aan een zeer fijn waarnemingsvermogen, waardoor kleine verschillen in het uiterlijk van den bodem, wellicht ook nuances in het plantenkleed van dien bodem, die den gewonen waarnemer ontgaan, worden tot zekere kenteekenen van hetgeen in dien bodem verborgen is. Zoo voelt de gedachtenlezer de nabijheid van het verborgen voorwerp aan de trillingen van de hand, die hij in de zijne houdt.

Ook de sagen van draken behoeven niet altijd kosmologisch te worden opgevat, al is het wel mogelijk, dat sommige, die van zéér onwaarschijnlijke gevechten gewagen, inderdaad zonnemythen zijn, en andere slechts verbeeldingen voorstellen van den Dood, die menschen en dieren en planten onverbiddelijk velt.

Ten opzichte der draken-verhalen echter is het vaak aannemelijk, dat zij eene donkere herinnering inhouden aan die overoude tijden, toen, in de somberste wouden, onder vreemdsoortig, zwaar geboomte, nog die reusachtige dieren der voorwereld leefden, en de mensch, arm en ellendig, schuil zoekend in grotten en holen, den ruwsten strijd om het bestaan met hen te strijden had. Wie hier in Teyler's museum die zeldzame resten eener uitgestorven dierenwereld heeft aanschouwd en zich den mensch als hun tijdgenoot denkt, wordt als van zelve aan de draken der voorhistorische mythen herinnerd.

Ik heb die beginselen van de folk-lore in het algemeen aangeroerd, omdat ik uwe belangstelling er voor wilde wekken. Maar het is niet noodig met de gedachten alleen in die oude tijden te verwijlen; nog in onze dagen leven de oudste gebruiken voort en het is juist de

bedoeling van den »folk-lorist”, het verband en de geschiedenis dier oude volksgewoonten en volksverhalen in den loop der tijden te volgen tot den huidigen dag.¹

Als bij ons St. Nikolaas-avond gevierd wordt, dan is het de voortzetting van een feest, dat al dateert van tijden, lang voor de goede Sint op de aarde rondwandelde, en als dan eenige weken later de kerstboom in de huiskamer brandt, dan handelen wij ook al weder naar een oud voorbeeld. Evenzoo is het gesteld met de paaschvuren, die nu nog wel ten platten lande worden ontstoken en die niet anders zijn dan de jaarlijksche vuren onzer heidensche voorouders, waarvan reeds TACITUS in zijn werk over de Germanen wist te verhalen. De naam »Paaschvuur” zegt ons al, dat ook die volksgewoonte verkerstend is, trouwens het geheele paaschfeest is ouder dan het christendom; want de duitsche naam van dat feest nl. *Ostern* is die van de oud-germaansche lente-godin *Ostara*. Bemerkenwaardig echter is, dat niet overal in ons vaderland dat oude jaarlijksche vuurfeest met het christelijk paaschfeest werd vereenigd, het is bijv. niet het geval op het eiland Texel. In dit voorjaar was ik met twee vrienden op dat eiland, en ziet, toen waren op den vooravond *van den eersten Mei* de blonde dorpskinderen van Den Burg bezig hout en stroo bijeen te dragen, want ze gingen toen het lentevuur, de Meierblits, ontsteken, en zij zongen er een eentonig liedje bij. En buiten het dorp zagen wij daar toen die »Meierblits” branden — het vuur dat naar overoude gewoonte was ontstoken ter eere van het schoone jaargetijde.

Biedt nu de plant-lore even verre uitzichten in het verleden? Het onderwerp brengt mede, dat de rol der planten in de folk-lore niet zóó op den voorgrond treedt en van eenvoudiger, rustiger aard is — maar aantrekkelijker wordt weder de plant-lore door het nader verband met de taal en de poëzie.

Er is een eenvoudig en toch afdoend middel om aan te toonen, dat een bepaald onderwerp de gedachten van een volk vaak heeft bezig gehouden, en dat middel is, uit *de taal* het bewijs te leveren, dat uitdrukkingen en zegswijzen, tot dat onderwerp behoorend, zóó algemeen ingang hebben gevonden, dat ieder ze verstaat en zij zonder vrees voor onduidelijkheid ook in overdrachtelijken zin kunnen ge-

¹ De *Folk-lore Society* te Londen omschrijft in een harer geschriften de studie aldus; »The science of Folk-lore, the comparison and identification of the survivals of archaic beliefs, customs and traditions in modern ages.”

bezigd worden. Wij allen weten, hoe tal van spreekwijzen, aan de scheepvaart en het verkeer ontleend, bij onze zeevarende en handelsdrijvende natie in eere zijn. Maar dat de Nederlander steeds ook oog gehad heeft voor den plantengroei van zijn land en dat hij ook landbouwer is, is evenmin moeielijk uit zijne taal te bewijzen, en talrijk zijn daar de elementen van plant-lore aanwezig. Wij noemen iets of iemand: pittig, kernig, sappig, melig, schimmelig — of ook wel: netelig, doornig, stekelig, zonder nu juist nog te denken aan vruchten in 't eene, aan brandnetels en doornstruiken in 't andere geval. Evenzoo hebben woorden als wortel, bloem, stam, afstamming, tak, bloeitijd, enz. eene veel ruimere beteekenis dan hunne oorspronkelijke botanische.

Ik zou u ook een geheel herbarium van plant-lore spreekwijzen kunnen openleggen. Het is waar, dat die spreekwijzen vaak nog al banaal uitvallen, en het volk vooral die kent, welke aan het boerenbedrijf ontleend zijn. Nemen wij als voorbeeld gras en aanverwante artikelen. Dan kan iemand zoo groen zijn als gras, en hij kan iets doen te hooi en te gras, gras duinende, maar ook zoo, dat nergens gras over groeit en men er zelfs geen strootje kan tusschen krijgen. Hij kan daarbij ook wel te veel hooi op zijn vork nemen, en moet zich dan het gras voor zijn voeten laten wegmaaien. En als hij ons verveelt, dan sturen wij hem met een kluitje in 't riet en laten hem dus zijn biezen pakken, of wel, hij bijt in het gras, en dan is het heelemaal uit: dan gaat hij onder 't groene zoodje, of te wel: om kroosjes.

Met appels en peren en noten kan men in de nederlandsche taal een fruitmandje vol vergelijkingen plukken. Met appels, die nu eenmaal de eigenschap hebben niet ver van den boom te vallen; met gebakken peren, waarmede men zijn evenmensch pleegt te laten zitten, of harde noten, die men hem te kraken geeft. Dan hebt ge nog de knollen, die voor citroenen verkocht worden; de kastanjes, die uit het vuur moeten gehaald worden; de druiven, die te zuur zijn; de kersen, kwalijk te eten met groote heeren — om nu niet te gewagen van twistappels, mulperen, oorvijgen, fijne druiven en heilige boontjes. En als ge bij al dat fruit ook nog wat meer groente verlangt, dan raad ik u de rauwe boonen, die zooals bekend is, door den honger worden zoet gemaakt, of de boontjes, die om hun loontje komen, en desnoods zoudt ge u een kool kunnen laten stoven, of u wat kool laten verkoopen, met of zonder uien — als ge daarbij maar bedenkt; dat vaak het sop de kool niet waard is.

Vriendelijker zijn de vergelijkingen, die aan de bloemen ontleend zijn: en het is vooral de roos, die in de taal, gelijk als in het leven, de bloem bij uitnemendheid is. Wilde men eenigszins volledig de rol van deze bloem in de folk-lore, in de literatuur, in de kunst en in de geschiedenis, schetsen, dan zou dat een veelomvattende taak zijn, die niet spoedig afgedaan was.¹ De roos is een symbool, dat zoo vele volken verstaan, omdat deze schoone bloem niet slechts in één land voorkomt, maar verspreid is van 't hooge noorden tot in de warme landen: in IJsland en Perzië, in China en Siberië, in Palestina en in Canada — overal vindt ge rozen, en daar, waar de roos niet reeds van nature groeide, zooals in de tropische landen en aan gene zijde van den evenaar, daar heeft de mensch haar gebracht en is zij nu ook al reeds inheemsch geworden. Ik heb het voorrecht gehad te vertoeven 'op een der met deze bloemen rijkst getooide eilanden der wereld, op Madeira, waar ge niet alleen in de tuinen van Funchal de schoonste rozengaarden vindt, maar waar ook de wilde rozen zóo talrijk zijn, dat zij vaak een ondoordringbare heg van bloemen vormen. Toch kan ik u *sub rosa* een land dichtër in de buurt noemen, dat zich met een even weelderig rozengewaad pleegt te tooien; en dat is ons heerlijk Holland's duin, niet verre van de stad Haarlem, dat, als ge in den goeden tijd komt, schittert in een onvergelykelijke pracht van wilde rozen. En zoo gij de ware plekjes niet weet te vinden, vraagt het dan hier aan den heer F. W. VAN EEDEN, want hij en het duin kennen elkander, en geene schoonheid der vaderlandsche flora is voor hem verborgen gebleven. Ge kunt er ook dat uitnemend boekskē *Onkruid*, Botanische wandelingen in Kennemerland, op naslaan.

Groot is de beteekenis der roos in het leven en welkom het gebruik dezer bloem als verbeelding van dat leven: al wandelt de mensch niet steeds op rozen, en al voelt hij wel vaak naast de rozen de doornen, rozen vergezellen hem toch van de wieg tot het graf. Hier, gelijk als bij andere bloemen, en in de geheele plant-lore, is de zuiverste en edelste vergelyking die, dat de aanschouwing van bloem en plant ons laat denken aan het groeien en bloeien en verwelken van menschen en menschengeslachten, die komen als de bloemen komen in de lente en gaan, als in den herfst de bloemtooi verwelkt en door Novemberstormen de bladeren worden afgeschud. »Gelijk het blaad'rengewas, zoo ook dat der menschen,» lezen wij in HOMERUS,

¹ Eene aardige geschiedenis der Roos vindt men in een boek, waar men die allerminst zou verwachten, nl. in DE ROCHEBRUNE's *Toxicologie Africaine*.

»De wind spreidt de blaad'ren over den grond en anderen brengt het bloeiende woud haast weder voort, als de lente komt. Zoo wassen deze geslachten van menschen en genen verscheiden.” Ik denk ook aan een wél bekend vers uit psalm 103, dat zeker vele malen in de kerken met hartelijke instemming gezongen wordt, omdat het zoo'n treffend beeld van het menschelijk leven geeft:

»Gelijk het gras is ons kortstondig leven;
 Gelijk een bloem, die, op het veld verheven,
 Wel sierlijk pronkt, maar krachtloos is en teer;
 Wanneer de wind zich over 't land laat hooren,
 Dan knakt haar steel, haar schoonheid gaat verloren,
 Men kent en vindt haar standplaats zelfs niet meer.”

Maar met den dood is de vergelijking tusschen menschenleven en plantengroei niet ten einde.¹ De plant is niet geheel gestorven, al heeft zij blad en bloem verloren, en zelfs al is zij schuil gegaan in de aarde en dekt haar een lijkwaad van sneeuw. Als, na den langen winternacht, de lentezon het sneeuwkleed zal hebben weggenomen, dan wordt de sluimerende kiem tot nieuw leven gewekt en zal de plant weder opbloeien. Welnu, die kiem van een volgend leven, die de mensch bij bloemen en planten aanschouwt, wil hij gaarne in verband brengen met zijn eigen verlangen naar een beter leven en zijn geloof aan de onsterfelijkheid. Dezelfde dichter, die ons van dit leven als van een »kruis met rozen” heeft gesproken, heeft ook gezongen: »'t Sterft wat bloeit in de aardse dreven, maar voor 't hart in God gerust, uit den grond van 't hooger leven, bloeit steeds frissche levenslust.” Laat ik u ook in herinnering brengen datzelfde beeld in SCHILLER's klokkelied:

»Dem dunkeln Schoosz der heil'gen Erde
 Vertrauen wir der Hände That,
 Vertraut der Sämann seine Saat
 Und hofft, dass sie entkeimen werde
 Zum Segen, nach des Himmels Rath.
 Noch köstlicheren Samen bergen
 Wir trauernd in der Erde Schoosz
 Und hoffen, dass er aus den Särgen
 Erblühen soll zu schönern Loos.”

¹ Een beoefenaar van het sanskrit maakte mij opmerkzaam op de volgende plaats uit een der »*Upanishad*”, mystisch-wijsgeerige Veda-tractaten, waarschijnlijk omstreeks de 8ste eeuw v. C. geschreven: »Zie terug, hoe het vroeger was, zie vooruit, zoo zal hét in de toekomst zijn; gelijk het koren vergaat de sterveling, gelijk het graangewas wordt hij opnieuw geboren.”

Zoo is dan een voorname rol der plant in de poëzie en de literatuur aangewezen. U die uitvoeriger te schilderen en met voorbeelden toe te lichten, zou te ver leiden, evenmin kan ik meer doen dan u op enkele sagen en legenden van de plant-lore te wijzen, want bijna ieder gewas, iedere bloem heeft hare eigen verhalen en folk-loristische byzonderheden.¹ Alleen wil ik doen opmerken, hoe in den bijbel, zoowel in het oude als in het nieuwe testament, vele beelden aan het plantenrijk ontleend zijn. Het ligt niet in den aard der bijbelsche geschriften om anders dan in korte aanduidingen over de planten te handelen: voor meer uitvoerige beschrijvingen was daar geen aanleiding, maar die soberheid sluit geenszins schoonheid buiten. Reeds in het scheppingsverhaal wordt ons de hof Eden in weinige woorden geschilderd als een bloemenhof, geplant tegen het oosten, waar God alle geboomten uit het aardrijk had doen spruiten, begeerlijk voor het gezicht en goed tot spijsze. Voorts wordt door den geheelen bijbel heen gewezen naar 't groene veld, naar bloem en kruid.

Zelfs eenige plant-legenden vindt ge er; zoo in Jeremia XXIV, 1—9, in Ezechiël XVII, 3—10, en vooral die in Richteren X, 8—15, waar JOTHAM de burgers van Sichem voorhoudt, wát hen te wachten staat; nu zij met kwade trouw hun soortgenoot ABIMELECH tot koning maakten:

8. De boomen gingen eens heen, om eenen koning over zich te zalven, en zij zeiden tot den olijfboom: wees gij koning over ons. 9. Maar de olijfboom zeide tot hen: Zoude ik mijne vettigheid verlaten, die God en de menschen in mij prijzen? en zoude ik heengaan om te zweven over de boomen? 10. Toen zeiden de boomen tot den vijgeboom: Kom gij, wees koning over ons. 11. Maar de vijgeboom zeide tot hen: Zou ik mijne zoetigheid en mijne goede vrucht verlaten? en zou ik heengaan om te zweven over de boomen? 12. Toen zeiden de boomen tot den wijnstok: Kom gij, wees koning over ons. 13. Maar de wijnstok zeide tot hen: Zou ik mijnen most verlaten, die God en menschen vrolijk maakt? en zou ik heengaan om te zweven over de boomen? 14. Toen zeiden al de boomen tot den doornenbosch: Kom gij, wees koning over ons. 15. En de doornenbosch zeide tot de boomen: Indien gij mij in waarheid tot een koning over u zalf, zoo komt, vertrouwt u onder mijne schaduw, maar indien niet, zoo ga vuur uit den doornenbosch, en vertere de cederen van den Libanon.

Van SALOMO, van wien in de schrift gezegd is, dat God hem wijsheid gaf en zeer veel verstand. en als nog kostelijker gawe, een wijd

¹ Wie er meer van wil weten, vindt o. a. zijne gading in: Dr. R. PIEPER's *Volksbotanik. Unsere Pflanzen im Volksgebräuche, in Geschichte und Sage, nebst eine Erklärung ihrer Namen*. Gumbinnen 1897. (Een zeer zorgvuldig samengesteld boek van 600 blz.) Ook de engelsche plant-lore werken van FOLKARD en THISELTON DYER zijn aanbevelenswaardig, zoo ook het hierna genoemde geschrift van TEIRLINCK.

begrip des harten, lezen wij in het boek der koningen als belangrijk kenmerk zijner voortreffelijkheid: dat hij sprak van de boomen, van den cederboom af die op den Libanon is, tot op den hysop, die aan den wand uitwast. En van alle volken, van alle koningen der aarde, kwamen er om zijne wijsheid te hooren.

Als de wijze koning genoemd wordt in verband met bloemen, dan denken wij ook aan de schoone woorden uit de bergrede: Aanmerkt de leliën des velds, hoe zij wassen. Zij arbeiden niet en spinnen niet. En ik zeg u, dat ook SALOMO, in al zijne heerlijkheid, niet is bekleed geweest, gelijk eene van dezen.

Meer nog dan elders in de heilige schrift, zijn er in de evangeliën tal van vergelijkingen aan het plantenrijk ontleend. Ik herinner u aan het kleine zaadje dat opschiet tot een' hoogen boom, in wiens schaduw de vogelen des hemels nestelen; aan de vergelijking van den wijnstok en de ranken; van het onkruid in de tarwe; van den zaaier die uitging om te zaaien; van den vijgeboom die geen vruchten droeg. Dat dergelijke beelden het eenvoudige landvolk, wars van de sofismen der schriftgeleerden, wel moesten treffen, is duidelijk. In dien tijd was Palestina, en vooral Galilea, beter bebouwd en veel rijker aan bloemen dan tegenwoordig, want de Romeinen waren verstandiger landheeren dan de Turken het zijn geweest.¹ Dus mogen wij ons de liefelijkste tafereelen denken van JEZUS' prediking in zoo schoone omgeving.

Nergens trouwens vindt ge een rijker oogst van plant-lore dan in oostersche landen, en des te meer naarmate ge de tropen nadert. De meening, dat ge daar niets dan »wilde" en »onbeschaafde" volken zoudt vinden, oneindig lager staande dan de gelukkige bezitters der alleen echte, d. i. europeesche, beschaving, behoeft wel niet meer bestreden te worden. In die gewesten leeft het volk meer in den weelderigen plantengroei zijner omgeving en kent het de flora veel beter. Ik weet dat uit den tijd, dien ik op Java heb doorgebracht. Hoe groot is bijv. het verschil tusschen 't aantal volks-plantennamen daar en hier. 't Is waar, dat ook bij ons nog aardige namen te verzamelen zijn — om dicht bij huis te blijven, noem ik slechts den naam »Haarlem's klokkenspel" voor de knolletjes-dragende saxifraga in den Hout — maar in Indië vindt ge er oneindig veel meer. Het getal inlandsche plantennamen van Insulinde is moeielijk te begrooten, maar het zal zeker wel honderdduizend bedragen, en al die

¹ Zie het eerste deel (1897) van CH. JORET, *Les plantes dans l'antiquité et au moyen âge; histoire, usages et symbolisme.*

namen kunnen uit den volksmond worden afgeluisterd en hebben eenig verband met de plant, wijzen op een harer eigenschappen of op hare gelijkenis.

Wilde men ook de namen uit de vele talen van het vasteland van Indië bijeen brengen, dan zou het getal nog tien malen grooter worden: inderdaad bestaan er woordenboeken uitsluitend voor de plantennamen van verschillende deelen van Indië; in ons Koloniaal Museum moeten die boeken vaak genoeg geraadpleegd worden. En even groot als de schat van oostersche namen is, is die van spreekwijzen en spreuken, raadsels en versjes, aan het plantenrijk ontleend. Bij dozijnen telt ge die over de rijstplant, den bamboe, den cocospalm en meer dergelijke algemeen bekende gewassen, maar ook de zeldzamere bloemen en kruiden hebben hun eigen verbeeldingen. In Indië zijnde, had ik mij beijverd eene verzameling van deze spreuken aan te leggen, en die collectie (welke door nieuwe zendingen nog wel grooter wordt) acht ik een der beste dingen, die ik uit den Oost als mijn bezit heb kunnen meebrengen.

Oostersch plant-lore vormt een onderwerp van studie, halverwegen de linguïstiek en de botanie. Voor de juiste vertaling kan men natuurlijk de hulp van indische taalbeoefenaars niet missen, maar men kan ze toch eerst recht genieten, indien men goed de plant kent, waarover zij handelen. Denk ik aan mijne vele helpers op dit gebied, dan is het in de eerste plaats aan den nu overleden K. F. HOLLE, den man die het volk van West-Java, de Soendaneezen, beter verstaan heeft dan het ooit een Europeaan gelukt is. Ik heb den heer HOLLE niet meer in zijne kracht gekend, toen hij de eenzame profeet van Waspada was, maar ik heb het voorrecht gehad eenige jaren zijn buurman te wezen in het indisch residentiestadje Bogor. Gaarne placht de vriendelijke grijsaard in mijn laboratorium te komen, en dan vertelde hij van zijne oude Preanger ervaringen — en van zijne nieuwe Buitenzorger plannen; en 'k vroeg hem wel vaak over planten en plant-lore. Hij hielp mij recepten en spreuken verzamelen en heeft mij dikwijls verhaald, hoeveel nut hij van spreuken en spreekwijzen had in zijn verkeer met de Soendaneezen, en hoe door hen vooral ook de beelden aan de planten hunner omgeving ontleend, steeds gaarne als bewijsgronden werden aanvaard. Als hij die eenvoudige en in vele opzichten nog achterlijke dessa-menschen tot de een of andere noodwendige verbetering in hun van ouds overgeleverde manier van doen, bijv. ten opzichte van den rijstbouw, wilde brengen, dan kwam hij met een gewoon logisch betoog niet veel verder en bleef de Soendanees strak

voor zich staren. Maar als dan juist van pas zoo'n soendaneesche vergelijking of spreuk als wapen ter overreding werd gebruikt, dan verhelderde het gelaat — dan was de Soendanees overtuigd, gevangen, niet door europeesche wijsheid, maar door zijn eigen leer, door folk-lore.

Dat die botanische spreuken ook voor den natuuronderzoeker van eenig belang zijn, ligt voor de hand: hij leert er niet alleen de inlandsche opvatting van de eigenschappen en verwantschap der planten door kennen, maar soms geven zij hem ook eene aanwijzing voor zijne eigen onderzoekingen. Ik mag dat wellicht door eene persoonlijke ervaring verduidelijken. Toen ik te Buitenzorg op last der nederlandsche regeering met de scheikundige studie van indische planten bezig was, kwam er voor mijne plant'-lore portefeuille eene verzameling spreuken uit de Batak-landen op Sumatra, welke mij door een belangstellende, die te Fort de Kock, in de Padangsche bovenlanden, bij het inlandsch onderwijs werkzaam was, gezonden werden. In die spreuken was er eenige malen sprake van de giftplant *Pangium*. Wilde de Bataker zoo iets zeggen als: ge vertelt me oud nieuws, ge geeft me opgewarmden kost, dan luidde de geijkte spreekwijze: Ik weet wel dat *Pangium* vergiftig is! Nu, dat was mij toen ook al niet geheel onbekend. Het merkwaardige bij die plant is, dat de zaden van den *Pangium*-boom in geheel Indië als voedsel gebruikt worden; hij heet dan ook *Pangium edule*. Maar wil men die *Pangium*-zaden eten, dan moeten zij eerst door koken of door weeken in water van een schadelijk bestanddeel worden bevrijd: deed men het niet, dan zou zeker de dood volgen. Dat is al uitvoerig beschreven door G. E. RUMPHIUS, een van de natuurvorschers, wier namen u aan de wanden dezer schoone zaal (de aula van Teyler's Stichting) met gouden letters in herinnering zijn gebracht en dat is terecht geschied, want RUMPHIUS is de grootste natuuronderzoeker geweest van Nederlandsch-Indië. Hij heeft in zijn beroemd *Amboinsch Kruidboek*, nu twee eeuwen geleden geschreven, die dubbele natuur van *Pangium* als voedsel en vergift reeds duidelijk in het licht gesteld. Maar de oorzaak er van was nog altijd een raadsel gebleven. Mij bracht toen die Bataksche spreuk er toe, de giftwerking dier plant dan toch eens wat nader te analyseeren. Het geluk heeft *Pangium* gediend; want een kundig en ervaren plantenfysioloog, de heer M. TREUB te Buitenzorg, vond in de resultaten van mijn chemisch onderzoek aanleiding tot eene dieper gaande studie van dit gewas, die hij onafgebroken heeft kunnen voortzetten en dan ook tot een goed einde bracht. Zoo is nu die zelfde halfvergeten *Pangium* in

weinige jaren geworden tot een der belangrijkste gewassen voor de wetenschappelijke plantkunde, zoowel als voor de vergiftleer. Het was nl. door de analyse gebleken, dat in de zaden, als in andere deelen, enorme hoeveelheden cyaanwaterstof, d. i. pruisisch zuur of blauwzuur, worden voortgebracht. Cyaanwaterstof nu is een lichaam van buitengewoon giftige eigenschappen, waaruit o. a. het te vreezen cyaan-kalium gemaakt kan worden. Wel was die stof in het plantenrijk al meer waargenomen. Het verschil tusschen de giftige bittere amandelen en de niet-giftige zoete amandelen bestaat daarin, dat in de eerstgenoemde soort eene stof, amygdaline, voorkomt, die bij splitsing ook cyaanwaterstof geeft, terwijl datzelfde bestanddeel bij de zoete amandelen ontbreekt (omdat de zoete amandel-boomen ook wel amygdaline maken, maar zij die stof alleen in de bladen en niet in de zaadkernen plegen te bewaren). Dat verschil in de twee amandel-soorten is van algemeene bekendheid, en men dient het ook te weten, omdat het eten van slechts een 10-tal *bittere* amandelen bij kinderen al zware ziekte ten gevolge heeft gehad, terwijl het verorberen van *zoete* amandelen, zelfs pondsgewijze, hoogstens eene indigestie zou te weeg brengen: zoo giftig werkt dus die kleine hoeveelheid cyaanwaterstof uit de bittere amandelen. Ook van eenige andere planten was al bekend, dat zij die stof bevatten. Maar in zóó groote verhouding als in *Pangium* en in zulken gemakkelijk splitsbaren staat, was cyaanwaterstof nog nooit te voren in eenige plant aangetroffen. Nu werd het verklaarbaar, waarom *Pangium*-zaden, als er maar eenmaal door uitkoken of weeken dat vluchtige en oplosbare vergift aan onttrokken was, zonder nadeel konden gegeten worden. Ook het gebruik van fijngehakt *Pangium*-zaad als inlandsch conserveermiddel (zout-surrogaat) bleek op het zeer bederfwerend en gemakkelijk te vervluchtigen blauwzuur te berusten, zoo ook allerlei toepassingen als uitwendig geneesmiddel. Wat deze plant voor de physiologie bijzonder interessant maakte, is, dat die productie van cyaanwaterstof, die men met behulp van het mikroskoop door de vorming van Berlijnsch blauw in iedere cel der plant kan vervolgen, in verband schijnt te staan met de eiwitvorming — dus met een der belangrijkste problemen van het plantenleven. Er was nóg eene omstandigheid, die tot de spoedige beroemdheid van *Pangium* heeft medegewerkt. Het bleek nl. bij voortgezet onderzoek, dat andere planten, die na verwant zijn aan *Pangium*, ook gekenmerkt zijn door diezelfde cyaanwaterstof-productie, waardoor een aantal mededeelingen en volksverhalen over de giftigheid van sommige *Pangium*-achtige gewassen, die in verschillende landen waren te boek gesteld,

maar nog onverklaard waren, nu eensklaps duidelijk werden. Er is een bepaalde groep van scheikundigen, die zich bezig houden met te onderzoeken, in hoeverre de planten die in natuurlijke verwantschap met elkaar staan, dus tot dezelfde familiën behooren, ook soortgelijke chemische bestanddeelen bevatten: men noemt dit *de vergelijkende phytochemie*, en deze phytochemici vonden dat geval van *Pangium* zeer de aandacht waard.

Niet alleen in alle *Pangieae* (uitgezonderd nog in eenige zeldzame geslachten der wouden van Afrika), maar ook in andere familiën is men naar cyaanwaterstof-producenten gaan speuren, en vond die daar vaker dan men kon vermoeden. In deze en in de al van vroeger bekende blauwzuur-planten gaat men nu aan het onderzoeken van de localisatie en beteekenis dezer stof. De practici van den tuinbouw hebben zich laten gezeggen, dat cyaanwaterstof wel voor dieren hoogst giftig is, maar voor planten betrekkelijk onschadelijk moet zijn, en zoo wil men thans in Frankrijk de druifluis bestrijden door de aangetaste wingerd-wortels met eene oplossing van cyaankalium te begieten, gelijk men in Amerika de San José-schildluis doodt door de daarmede besmette ooftboomen met cyaanwaterstof-gas te berooken. Dat zijn allemaal zaken, die met *Pangium* in eenig verband staan. Aan de botanici en chemici onder mijne broederen zijn natuurlijk die feiten nu welbekend; zij staan al lang op dezelfde hoogte als de Batakers en kunnen mij dus ook met zeker *dédain* toevoegen: Ik weet wel dat *Pangium* vergiftig is!

Ik moet u ook wijzen op den grooten schat van spreuken en spreekwijzen, die in de oudste der indische talen, in het sanskrit, aanwezig is. Door een beroemd beoefenaar dier taal, OTTO VON BÖHTLINGK, zijn vele duizendtallen dier spreuken in het duitsch vertaald en aldus ook voor hen, die van 't sanskrit onkundig zijn, verstaanbaar gemaakt. Eene kleine bloemlezing er van is destijds door den dichter FR. VON BODENSTEDT (MIRZA SCHAFFY) uitgegeven. Ik heb uit die drie lijvige deelen van VON BÖHTLINGK's werk alle sanskritspreuken van de plantlore bijeengezocht en ben er in geslaagd, deels door de hulp van eenige geleerden in Engelsch-Indië, hare juiste botanische interpretatie te verkrijgen. Ook bij die spreuken zijn er, evenals bij de javaansche en soendaneesche en maleische en batakische en balineesche, zeer vele die ons treffen door haar juistheid en schoonheid. Om u een denkbeeld te geven van dien plant-loristischen rijkdom, zij vermeld, dat in het werk van VON BÖHTLINGK ruim 100 spreuken over de lotos-

bloem en 50 over het sandelhout te vinden zijn. Ik wil u van deze laatste als voorbeeld een drietal noemen:

1. Een goed mensch blijft edel ook in zijn ondergang: een sandelboom deelt zijn welriekenden geur mede aan het scherp van de bijl, die hem velt.

2. Wat nut u goed gezelschap, zoo gij zelf niet deugt? Al groeide de holle bamboe ook in een sandelbosch op een heilige plaats — toch zou 't een bamboe blijven en nooit een sandelboom worden.

3. Zij, die in boeken studeeren, maar den zin niet vatten, gelijken op een ezel, die een last sandelhout voortsjouwt, en die wèl een begrip heeft van den last — maar niet van het sandelhout.

Mij dunkt, dat is wijsheid van de goede soort. Dergelijke spreuken zou ik u bij honderden kunnen voorleggen. Maar ik mag niet te lang stilstaan bij de rol der planten in de taal, en heb u van de plant-lore zelve eenige grondbeginselen te ontvouwen.

(Wordt vervolgd.)